

ההצלחה הדמוגרפית של הציונות

ינון כהן*

ניתן לחשוב על כמה מדדים להעריך את הצלחתה הדמוגרפית של הציונות מאז 1948. שלושה מדדים שמלמדים רבות הם: (1) אחוז היהודים מכלל יהודי העולם שהם תושבי ישראל; (2) אחוז היהודים לעומת הערבים בישראל; (3) שיעור הגידול של האוכלוסייה היהודית בישראל. לפי שלושת המדדים האלה, הציונות נחלה עד כה הצלחה דמוגרפית מרשימה. ב-1947 רק 6% מיהודי העולם חיו בפלשתינה-א"י. יהודים אלה, כ-600,000 במספר, היו כ-45% מהאוכלוסייה בשטח שלימים הפך למדינת ישראל. ב-2006 ישראל כבר הייתה ביתם של כ-5.5 מיליון יהודים, כלומר גידול של פי תשעה מאז 1947. היהודים המתגוררים כיום בישראל הם כ-40% מיהודי העולם וקרוב ל-80% מאזרחי המדינה. ניתן לקבוע שדפוסי הגירה – כולל ההגירה הכפויה של הפלסטינים ב-1947-1949 – הם שאחראים לשלושת המדדים של ההצלחה הדמוגרפית של הציונות: הגידול באחוז היהודים בישראל, הגידול במספרם המוחלט, וכן הגידול בשיעור יהודי העולם שגרים בישראל. בעמודים הבאים אדון בשינויים בדפוסי ההגירה לישראל וממנה מאז הקמתה, ואתמקד הן במספר המהגרים הנכנסים והן במספר העוזבים החיים בחו"ל, וכן ברמת ההשכלה של המהגרים לישראל וממנה. חקירה כזאת מאפשרת הערכה של היבטים נוספים של ההצלחה הדמוגרפית של הציונות: הצלחתה לשמור על שיעורי עזיבה נמוכים באופן כללי; הצלחתה למשוך יהודים להגר לישראל ולהשתקע בה לאורך זמן, ואף להיות אטרקטיבית בעיני המשכילים שבהם; והצלחתה להחזיר משכילים שעזבו לשנים אחדות.

שינויים ברמת ההשכלה של המהגרים

מאז ומעולם ניסתה ישראל להביא "המוני יהודים" ארצה, ולמעט מקרים יחידים בתחילת שנות החמישים לא היה גבול למספר היהודים שהייתה מוכנה להביא בזמן נתון. זאת ועוד, בניגוד למדינות הגירה אחרות, שמעדיפות מהגרים משכילים וצעירים, המדיניות המוצהרת של ישראל היא לקבל את כל המהגרים היהודים באשר הם, ללא התייחסות לגיל, רמת השכלה, מוצא אתני וצבע עור. לכאורה, נראה שדפוסי ההגירה בפועל מתיישבים עם מדיניות הגירה זו, אבל כאשר מהגרים פוטנציאליים בחרו להגר שלא לישראל, אימצה המדינה, בשמם של ערכים ציוניים ומטרות ציוניות, מדיניות פחות הומניטרית כלפי יהודים. כך היה בשנות השבעים והשמונים, כאשר חלק גדול מיהודי ברית המועצות ביקשו להגר לארצות הברית ולא לישראל. ישראל ביקשה אז ממשלת ארצות הברית ומארגונים יהודיים – ללא הצלחה – שלא להעניק ליהודים אלה אשרת פליט על מנת לא לצמצם להגיע לישראל. וכך קרה גם לאחרונה, כשישראל לחצה על ממשלת גרמניה – הפעם בהצלחה – שלא להעניק

* החוג ללימודי עבודה והחוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת תל אביב.

ליהודי ברית המועצות לשעבר אשרת פליט על מנת שיגיעו לישראל. כך או כך, ניתן לקבוע שגם במחצית השנייה של המאה העשרים מילאה ישראל באדיקות את המשימה הציונית המרכזית, כפי שראה אותה בן גוריון ב־1944: "לאכלס את ארץ ישראל בהמוני יהודים". על אף מאמצי של ישראל למשוך אליה את כל היהודים, לא כולם בוחרים להגר אליה. אבל בחלוף השנים ההצלחה הדמוגרפית של הציונות באה לידי ביטוי גם בסוג המהגרים היהודים הבוחרים בישראל כביתם העתידי. בשני העשורים הראשונים של המדינה, עד מלחמת '67, רבים מהמהגרים היו פליטים חסרי מדינה; אחרים נטשו משטרים דכאניים במזרח אירופה או במדינות ערב שהיו בקונפליקט עם המדינה הציונית החדשה. רבים מאלה שיכלו להגר למדינות מפותחות יותר עשו זאת. כך למשל בסוף שנות הארבעים ובתחילת שנות החמישים, 60% משארית הפליטה היגרו ממחנות העקורים באירופה למדינות אחרות ולא לישראל (גרודווינסקי, 1998). עד מלחמת '67 לא היגרו יהודי מערב אירופה, אמריקה ואוסטרליה לישראל, ואף לא שקלו להגר אליה. וכך, המהגרים שהגיעו לישראל בשני העשורים הראשונים היו בעלי השכלה נמוכה יחסית לאוכלוסייה היהודית בישראל. לאחר 1967 השתנה המצב, ואיתו חלה תמורה בסוג המהגרים הבוחרים להגיע לישראל. מסיבות אידיאולוגיות, דתיות, וגם כלכליות, יהודי המערב, רובם משכילים, החלו להגיע לישראל. גם המהגרים שבאו ממזרח אירופה, מאפריקה ומאסיה היו בעלי רמת השכלה גבוהה יותר מוקדמיהם שהגיעו לישראל בשנות החמישים והשישים.¹ נראה שישראל שלאחר מלחמת '67 הפכה ליעד אטרקטיבי למהגרים משכילים. בתקופת "העלייה ההמונית" של ראשית שנות החמישים, המהגר הממוצע היה בעל השכלה פורמלית של פחות משמונה שנים, ואילו הממוצע בקרב האוכלוסייה הקיימת היה של יותר מעשר שנים. הפער בין השכלת המהגרים לאוכלוסייה הוותיקה הצטמצם בהדרגה והשתווה לגמרי ב־1972. כעבור 11 שנים, ב־1983, השכלת המהגרים שזה עתה הגיעו הייתה גבוהה ביותר משנה בממוצע מהשכלת ילידי הארץ היהודים, ומגמה זו המשיכה עד 1992, עם סיום הגל הראשון של ההגירה האחרונה מברית המועצות לשעבר.²

השינוי בארצות המוצא – ממדינות פחות מפותחות שבהן רמת ההשכלה נמוכה, למדינות מפותחות יותר שבהן רמת ההשכלה גבוהה (למשל תימן וברית המועצות) – תרם בלא ספק לעלייה בהשכלה הממוצעת של המהגרים המגיעים לישראל. אבל זו אינה הסיבה היחידה, ואפילו לא המרכזית, לגידול שחל ברמת השכלת המהגרים במשך השנים. כמחצית מהגידול הזה נובעת מכך שמגיעים מהגרים משכילים יותר מאותה ארץ מוצא. כך למשל בשנות השישים המאוחרות הגבר המרוקאי הממוצע הגיע לישראל עם כשמונה שנות לימוד. עשר שנים מאוחר יותר ילידי מרוקו מגיעים לישראל עם 14 שנות לימוד בממוצע, רמת השכלה גבוהה מזו של הישראלים הוותיקים. קרוב לוודאי שבשנות החמישים והשישים העדיפו המשכילים המרוקאים להישאר במרוקו או להגר לצרפת ולקנדה (Bensimon & DellaPergolla, 1986). רק בשנות השבעים היו רוב המהגרים ממרוקו לישראל בעלי רמת

1 ברם, בשנות השבעים והשמונים מהגרים יהודים מברית המועצות שהגיעו לישראל היו משכילים פחות מחבריהם שבחרו להגר לארצות הברית (Cohen & Habersfeld, 2006).

2 נתוני ההשכלה מבוססים על ניתוח מפקדי האוכלוסין בישראל ומתייחסים לרמת ההשכלה של מהגרים גברים עם הגיעם לישראל.

השכלה גבוהה. ייתכן כמובן שמהגרי שנות השבעים מייצגים את ההשכלה הממוצעת של כלל ילידי מרוקו. אך אפילו אם זה המקרה – ואין לכך ראיות – הדבר מלמד על הפוסי הסלקציה השלילית בהגירות של שנות החמישים והשישים.

העלייה ברמת ההשכלה של מהגרים מרומניה מרשימה עוד יותר. השכלתם הממוצעת עלתה מעשר שנות לימוד בקרב מהגרי שנות החמישים המאוחרות ל-14 שנה בקרב אלה שהגיעו לישראל בשנות השישים המאוחרות, ולשיא של יותר מ-15 שנות לימוד בשנות השבעים ובתחילת שנות השמונים. במקרה של רומניה, הסלקציה השלילית בשנות החמישים והשישים – כלומר העובדה שהמהגרים לישראל היו בעלי השכלה ממוצעת נמוכה מרמת ההשכלה הממוצעת של יהודי רומניה בכלל – נכפתה על ידי השלטונות הרומניים, ולא נבעה מרצון יהודי רומניה עצמם. לאחר מלחמת העולם לא אפשר המשטר הרומני ליהודים משכילים לצאת מרומניה. בסוף שנות הארבעים, כפי שמדווח שגב (1984), המשטר הרומני אף דרש תשלום עבור היתרי יציאה ליהודים. ישראל התמקחה ("המחיר גבוה, הסחורה גרועה"), אך באין ברירה ומתוך נאמנות למשימה הציונית, שילמה בסופו של דבר חמישים דולר עבור כל יהודי שיצא את גבולות רומניה. לענייננו חשוב לציין שברגע שהוסרו ההגבלות הללו, זינקה רמת ההשכלה של יהודי רומניה שבאו לישראל. בקיצור, ניתן לקבוע שדפוסי הסלקציה העצמית להגירה לישראל מרוב מדינות המוצא שופרו מאז מלחמת 67 ועד תחילת שנות התשעים,³ וישראל מצליחה למשוך אליה יהודים שרמת השכלתם גבוהה מהממוצע הקיים בישראל.

עזיבה וחזרה

הישג דמוגרפי ציוני נוסף ומרשים באותה המידה אם לא יותר הוא היכולת לשמור את המהגרים ואת ילדיהם בישראל. בניגוד לאמונות הרווחות בעיתונות הפופולרית ואפילו המקצועית, שיעורי ההגירה מישראל אינם גבוהים מאלו שבמדינות אחרות (סטיצקי, 2004). רק כ-8% מתוך מיליון המהגרים הרוסים שהגיעו מאז 1989 עזבו את ישראל עד סוף 2005 (שפס, 2007). שיעורי העזיבה של ילידי ישראל נמוכים יותר. לפי ניתוח הנתונים של מפקדי האוכלוסין האמריקאיים, המאפשרים זיהוי מדויק של יהודים ילידי ישראל המתגוררים בארצות הברית,⁴ בשנת 1990 התגוררו בארצות הברית כשמונים אלף יהודים ילידי ישראל (Cohen & Habersfeld, 1997), והמספר עלה לכמאה אלף בשנת 2000. קשה יותר להעריך את מספר היהודים אשר היגרו לישראל, חיו בה זמן מה שמשכו לא ידוע ועזבו לארצות הברית. אומדן המבוסס על מפקדי האוכלוסין האמריקאיים ועל נתוני שירות ההגירה האמריקאי לגבי 1990, הוא בין שלושים לשישים אלף. אם נניח שבין 1990 ל-2000 גדלה קבוצה זו באותו שיעור שבה גדלה קבוצת ילידי ישראל בארצות הברית, הרי שבשנת 2000 חיו בארצות הברית בין 53 ל-75 אלף ישראלים שלא נולדו בישראל, והמספר הכולל

3 המהגרים מארצות הברית לישראל, שרמת השכלתם יורדת מאז 1967, הם היוצא מהכלל (כהן, 2002).

4 לאלגוריתם שבעזרתו ניתן לזהות יהודים ילידי ישראל במפקדי האוכלוסין האמריקאיים ראו Cohen & Habersfeld, 1997.

של יהודים ישראלים בארצות הברית (ילידי ישראל ושאנים ילידי ישראל) בשנת 2000 היה בין 153 ל-175 אלף. בהנחה שארצות הברית היא ארץ היעד של לפחות מחצית מהיהודים העוזבים את ישראל, מספרם הכולל של הישראלים המתגוררים בכל הארצות, היה לכל היותר 350 אלף (בשנת 2000).⁵ ההערכה שהציגה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (להלן הלמ"ס) בפני הכנסת – 554 אלף ישראלים שהיגרו לחו"ל – מבוססת על "מאזן הירידה" המצטבר לשנים 1948-2001 (סטיצקי, 2004).⁶ ברם, הערכה זו כוללת גם עוזבים ערבים ועוזבים שנפטרו בחו"ל.⁷ בניכוי שתי קבוצות אלה, האומדן של הלמ"ס למלאי היהודים הישראלים בחו"ל בסוף 2001 יורד לפחות מ-400 אלף⁸ ואינו גבוה בהרבה מהערכת לעיל (300 עד 350 אלף) המבוססת על הנתונים האמריקאיים.

אין פלא שהערכותיהם של גופים שאחראים על קידום המטרות הדמוגרפיות הציוניות גבוהות יותר מאלו של הלמ"ס. כך למשל העריך משרד הקליטה שבסוף 2003 חיו 750 אלף ישראלים מחוץ לישראל, הערכה המצוטטת אצל גולד ומואב (Gould & Moav, 2006) ללא תהיות, אף על פי שהערכה מופרזת זו אינה מתיישבת עם אומדן הלמ"ס. הערכות גבוהות יותר כוללות, מלבד הנפטרים בחו"ל, גם ילדים שנולדו לעוזבים בחו"ל ובני זוג לא ישראלים של העוזבים. יש גם המצטטים אומדנים של הלמ"ס שאינם בהכרח אומדני עזיבה.⁹ ההפרזה בהערכת גודל הפזורה הישראלית בחו"ל אינה תופעה חדשה וגם אינה מוגבלת לבעלי עניין. בשלהי שנות השבעים העריכו סוציולוגים מובילים (Kass & Lipset, 1979) את גודל הפזורה הישראלית בארצות הברית בכ-350 אלף איש והזהירו שההגירה השליטית מסכנת את קיום מדינת ישראל. בעלי עניין נקבו במספר גבוה יותר: כחצי מיליון ישראלים בארצות הברית בלבד (להיס, 1980).

ואולם, התחושה ש"הקהילה הישראלית" בארצות הברית גדולה בהרבה יותר משיעורה האמיתי קיימת גם בציבור הרחב, ואומדנים נמוכים מתקבלים בחוסר אמון. תחושה זו נעוצה, לפחות בחלקה, בתפיסה הרווחת בציבור שכל ישראלי שחי אי פעם בארצות הברית הוא "יורד" או לפחות "יורד בכוח". מספר הישראלים שאי פעם חיו בחו"ל הוא כמובן גבוה בהרבה ממספר הישראלים החיים בחו"ל ברגע נתון. ההנחה שכל אלו שעוזבים את ישראל לשהות של שנה או שנתיים לא יחזרו, היא מוטעית; שיעורי החזרה לישראל הם גבוהים גם

5 אם ארצות הברית היא מדינת היעד שבה מתגוררים יותר ממחצית העוזבים את ישראל, הרי שהמספר הכולל של הישראלים בחו"ל אף נמוך יותר.

6 "מאזן הירידה" השנתי מבוסס על נתוני משטרת הגבולות ומתייחס למספר העוזבים שלא חזרו לישראל בתוך שנה פחות מספר החוזרים (למעט ביקורים קצרים של פחות משלושה חודשים) לאחר שהות של יותר משנה בחו"ל.

7 לפי הערכת הלמ"ס, מספר הערבים שעזבו הוא כמאה אלף, ומספר העוזבים הישראלים שנפטרו בחו"ל הוא בין 64 ל-107 אלף (שפס, 2007; Hleihel & Ben-Moshe, 2002).

8 להערכות דומות של הלמ"ס לגבי סוף 1999 ראו Hleihel & Ben-Moshe, 2002.

9 לאחרונה יצרה הלמ"ס "מאגר יורדים" המבוסס על נתוני מפקדי האוכלוסין הישראליים, מרשם התושבים ומשטרת הגבולות, הכולל 902 אלף ישראלים שייטכן שאינם גרים בישראל (Sheps, 2006). הדו"ח של הלמ"ס מדגיש שאין מדובר באומדן של מספר הישראלים החיים בחו"ל אלא במספר מקסימום שממנו יש להפחית תמותה וקבוצות אחרות. למרות זאת, ניסיון העבר מלמד שבמוקדם או במאוחר יצוטט מספר זה כאומדן למספר היהודים שעזבו וחיים מחוץ לישראל.

לעומת מדינות אחרות. ניתוח נתוני מפקדי האוכלוסין האמריקאיים מלמד שיותר משליש מילידי ישראל שעזבו את הארץ בין 1975 ל-1980 חזרו לישראל לפני 1990 (Cohen & Haberfeld, 2001). אומדן זה מתייחס לישראלים שחיו בארצות הברית שנתיים וחצי בממוצע, וחלקם אף חמש שנים. מכיוון שרוב החוזרים עושים זאת לאחר זמן קצר יותר, במשך השנתיים הראשונות לאחר העזיבה, ההערכה של שלישי חוזרים היא הערכת חסר. השיעור גבוה הרבה יותר, ואותו ניתן להעריך באמצעות שימוש בנתוני משטרת הגבולות. על פי נתונים אלה, אומדן כמות החוזרים מקרב אלו ששהו בין שנה לשנתיים בחו"ל הוא של כשני שלישים (שם).

מאז ומעולם היו העוזבים את ישראל משכילים יותר מאלו שנשארו בה (Cohen, 1996), ובשל עובדה זו מכנים לעתים את עזיבת הארץ "בריחת מוחות". העובדה המעניינת היא שרמת ההשכלה של החוזרים מארצות הברית לישראל, לפחות עד שנות השמונים המאוחרות, גבוהה יותר לא רק מזו של האוכלוסייה הישראלית, אלא גם מזו של העוזבים שנשארו בארצות הברית. כלומר חלק מהמוחות המשכילים ביותר חוזרים. במילים אחרות, הסלקטיביות של החזרה לישראל היא חיובית, לפחות מבחינת השכלת החוזרים (Cohen & Haberfeld, 2001), שרבים מהם משתלבים עם חזרתם באוניברסיטאות, במכוני המחקר ובתעשיות המתקדמות. רבים מהחוזרים לישראל (וגם חלק מהנשארים בארצות הברית) תופסים עמדות מרכזיות ברשתות חברתיות שמקשרות בין ישראל לארצות הברית, רשתות אשר חשיבותן להתפתחות המדעית והכלכלית של ישראל היא רבה. לפיכך תיוג ההגירה המשכילה מישראל כ"בריחת מוחות" הוא מוגזם ומחמיץ את השלכותיה החיוביות של תנועת המשכילים הישראלים בין ישראל לארצות הברית.

דפוסי הגירה מאז שנות התשעים: יציבותה של ההצלחה הדמוגרפית

בשנות התשעים הפכו ההתפתחויות הדמוגרפיות מורכבות יותר, והן מעלות ספקות באשר ליציבות של ההצלחה הדמוגרפית לאורך זמן. מאז 1992 המהגרים מארץ המוצא המרכזית, ברית המועצות לשעבר, הם בעלי רמת השכלה נמוכה מקודמיהם. אלו שהגיעו בין סוף 1989 ל-1991 היו שייכים לגל הראשון שכלל קרוב ל-400 אלף מהגרים. בשנים הבאות, עד 2000, היה מספר המהגרים מברית המועצות לשעבר לישראל כשישים עד שמונים אלף מהגרים בשנה. רמת ההשכלה של מהגרי הגל הראשון הייתה גבוהה במידה ניכרת (14 שנה בממוצע) מרמת ההשכלה של אלה שהגיעו לאחר 1991 (13 שנה בממוצע). נראה שבתקופה שלאחר 1991 רבים מהמהגרים מברית המועצות לשעבר, בייחוד המשכילים שבהם, בחרו בארצות יעד אחרות, בעיקר ארצות הברית, קנדה, ולאחרונה גם גרמניה, שבשנת 2002 קלטת יותר יהודים (כ-22 אלף) מאשר ישראל או ארצות הברית.

מדינת המוצא השנייה בחשיבותה מאז 1983 היא אתיופיה. בשנות השמונים המוקדמות הייתה רמת ההשכלה של האתיופים שהובאו ארצה במבצע משה נמוכה מאוד; רמת ההשכלה של אלו שהגיעו בשנות התשעים במבצע שלמה לא הייתה גבוהה יותר, וייתכן שהייתה אף נמוכה יותר. על כל פנים, המהגרים שהגיעו לישראל משתי ארצות המוצא המרכזיות, שהם יחד כ-90% מהמהגרים שהגיעו לישראל מאז 1989, הם בממוצע בעלי השכלה נמוכה יותר מזו של

קודמיהם, וגם מזו של היהודים ילידי ישראל. בהקשר זה חשוב לציין שהמהגרים היהודים מברית המועצות לשעבר שהגיעו לקנדה (Lewin Esptein et al., 2003) ולארצות הברית (Cohen & Haberfeld, 2006) בשנות התשעים, היו משכילים יותר מחבריהם שהגיעו לישראל, אך אלו שהגיעו לגרמניה באותה התקופה היו ברמת השכלה דומה לאלו שהגיעו לישראל (Cohen & Kogan, 2007). כלומר בתחרות על המשכילים מקרב מהגרי ברית המועצות לשעבר, ישראל עומדת בכבוד מול גרמניה, אך מפסידה לארצות הברית ולקנדה.

דפוסי ההגירה של שש השנים האחרונות, מאז פרוץ האינתיפאדה השנייה, מרמזים גם הם על סדקים בהצלחה הדמוגרפית (Lustick, 2004), אך גם על חוסנה ארוך הטווח. מאז 1999 יורד בהתמדה מספר המהגרים לישראל (המספר ירד מ-77 אלף ב-1999 ל-21 אלף ב-2005); "מאזן הירידה" (מספר העוזבים פחות מספר החוזרים) השנתי עלה מ-14 אלף בשנים 1995-1990 לכעשרים אלף בשנים 2002-2003, שבהן מספר הפגיעים היה בשיאו, והכלכלה הייתה נתונה בקשיים; מספר היהודים בישראל שפנו לקבלת אשרות מהגר בארצות הברית, קנדה ואוסטרליה גדל (שם).

זאת ועוד, לראשונה היינו עדים לתופעה של ישראלים המבקשים לממש את זכותם לאזרחות במדינות אירופיות ששייכות, או שעתידות להשתייך בקרוב, לאיחוד האירופי (גרמניה, פולין, הונגריה, ולאחרונה גם רומניה ובולגריה, הן מדינות היעד המרכזיות). לפי דיווחים בעיתונות, רבים מהפונים אינם מתכוונים להגר בפועל לארצות אלה, אלא מחפשים "ביטוח" להם ולצאצאיהם למקרה שהמצב הפוליטי, הביטחוני והכלכלי בישראל יידרדר. התשובה לשאלה אם רבים מהישראלים יממשו את אזרחותם האירופית החדשה היא ספקולטיבית. ניסיון העבר מלמד שרוב הישראלים, בייחוד ילידי ישראל, לא יעזבו, ואם יעזבו, ישובו לישראל בסופו של דבר. ואכן, המגמות של השנתיים האחרונות מרמזות שהגידול בהגירה השליטית בתקופת האינתיפאדה היה זמני בלבד. עם הירידה במספר הפגיעים ועם השיפור במצב הכלכלי, "מאזן הירידה" ירד משיא של עשרים אלף ב-2002 לכ-16 אלף ב-2004 ול-14 אלף ב-2005. ניתן לקבוע אפוא שהצלחתה ארוכת הטווח של הציונות למנוע מיהודים לעזוב את הארץ ממשיכה לתוך המאה ה-21.

דפוסי הגירת היהודים אל ישראל וממנה בשנים האחרונות צריכים להטריד את הפרויקט הציוני פחות מהגידול העקבי במספר הלא־יהודים המהגרים לישראל, בעיקר מברית המועצות לשעבר ומהארצות שמהן מגייסת ישראל מהגרי עבודה מאז 1993. האתגרים הדמוגרפיים המסורתיים של הציונות נגעו ביהודים, בערבים וביחס המספרי ביניהם. אולם בשני העשורים האחרונים ניצבה הציונות בפני אתגר חדש: התמודדות עם מהגרים שאינם יהודים ואינם ערבים. עד כה נראה שהתמודדות המדינה עם הלא־יהודים שהיגרו לישראל מתוקף חוק השבות מוצלחת יותר מהתמודדותה עם מהגרי העבודה. סוכני הסוציאליזציה הישראלים, בעיקר מערכת החינוך והצבא, "מגיירים" את מהגרי חוק השבות שאינם יהודים, אם לא לפי ההלכה, אזי מהבחינה החברתית־תרבותית, והופכים אותם, ובמיוחד את ילדיהם, לחלק מהקבוצה היהודית (או היהודית־רוסית) בישראל. יתר על כן, גם בעזיבה נוחלת הציונות הצלחות בלתי צפויות: שיעור העזיבה של הלא־יהודים מברית המועצות לשעבר גבוה בהרבה משיעור העזיבה של כלל המהגרים מברית המועצות לשעבר (שפס, 2007). לא מן הנמנע שהעוזבים שאינם יהודים הם אלו שאינם מעוניינים – או אינם מצליחים – להשתלב בחברה היהודית בישראל.

לעומת זאת, התמודדות המדינה עם מהגרי העבודה בעייתית יותר, וקשה להעריך אם מספרם, שעומד כיום על כמאתיים אלף (בנק ישראל, 2005), יפחת או יגדל בשנים הקרובות. כשני שלישים ממהגרי העבודה מוגדרים שוהים בלתי חוקיים (שב"חים), והם למעשה תושבי קבע משוללי זכויות אזרח, שאינם עוזבים את ישראל למרות מדיניות הגירוש והקשיים שהמדינה מעמידה בפניהם. אם לשפוט על פי העבר, קשה לשער שהמדינה תאמץ מדיניות שתעניק למהגרי העבודה מעמד של תושבי קבע, לא כל שכן אזרחות. סביר יותר ש"הרפיון בפעולות האכיפה לשם הקטנת מספרם של השוהים הבלתי-חוקיים", המזוהה בדאגה בדו"ח בנק ישראל (2005, עמ' 181) ייפסק, ושערכי הציונות ישמשו למיסודה ולהצדקתה של מדיניות גירוש קשוחה, דומה לזו שהייתה נהוגה בתחילת העשור.

ברם, ניסיון העבר מראה שמדיניות אכיפה וגירוש נוקשה מקטינה אך במעט את מספרם של מהגרי העבודה (ואינה מקטינה כלל את שיעור הבלתי חוקיים שבהם), ושגיוס של מהגרי עבודה חדשים שב ומעלה את מספרם של מהגרי העבודה. וכך, מהגרי העבודה, שעובדי החקלאות והבניין שבהם מסייעים בכיבוש הקרקע ובהלבשתה בשלמת בטון ומלט, אינם מקדמים מטרה ציונית אחרת – כיבוש העבודה. אך ניסיון העבר מצביע גם על יכולתה המרשימה של הציונות לפתור בעיות קשות. לכן אפשר לשער שגם לדילמה זו ימצאו פתרונות יצירתיים.

מקורות

- בנק ישראל (2005). דין וחשבון שנתי. ירושלים.
- גרודזינסקי, יוסף (1998). חומר אנושי טוב: יהודים מול ציונים, 1945-1951. תל אביב: מעריב-הד ארצי.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (שנים שונות). שנתון סטטיסטי לישראל. ירושלים.
- כהן, ינון (2002). "מארץ מקלט לארץ בחירה: שינויים בדפוסי ההגירה לישראל". סוציולוגיה ישראלית 14(1), 39-60.
- להיס, שמואל (1980). ישראלים בארצות הברית. ירושלים: הסוכנות היהודית.
- סטייצקי, לורה (2004). הגירת הישראלים לחו"ל. מצגת שהוצגה בפני ועדת העלייה והקליטה של הכנסת בינואר 2004, ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
- שגב, תום (1984). 1949 – הישראלים הראשונים. תל אביב: דומינו.
- שפס, מרינה (2007). טבלאות שטרם פורסמו. ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

Bensimon, Doris & DellaPergola, Sergio (1986). La population Juive de France: Socio-demographie et identitie. *Jewish Population Studies*, 17, Paris: The Institute of Contemporary Jewry, the Hebrew University and Centre National De La Recherche Scientifique. [French]

- Cohen, Yinon (1996). Economic assimilation in the US of Arab and Jewish immigrants from Israel and the territories. *Israel Studies*, 1, 75-97.
- Cohen, Yinon & Haberfeld, Yitchak (2006). Patterns of self-selection and earning assimilation among immigrants from the former Soviet Union in Israel and the US. Unpublished manuscript.
- Cohen, Yinon & Haberfeld, Yitchak (2001). Self-selection and return migration: Israeli-born Jews returning home from the United States during the 1980s. *Population Studies*, 55, 79-91.
- Cohen, Yinon & Haberfeld, Yitchak (1997). The number of Israeli immigrants in the U.S. in 1990. *Demography*, 34, 199-212.
- Cohen, Yinon & Kogan, Irena (Forthcoming, 2007). Next year in Jerusalem... or in Cologne? labor market integration of Jewish immigrants from the former Soviet Union in Israel and Germany in the 1990s. *European Sociological Review*.
- Gould, Erik & Moav, Omer (2006). *The Israeli brain drain*. Jerusalem: The Shalem Center.
- Hleihel, Ahmad & Ben-Moshe, Eliahu (2002). *Measuring emigration from Israel*. Paper presented in MEDSTAT Program on Migration Statistics, Rome 30/9-3/10 2002.
- Kass, Drora & Lipset, Seymour M. (1979). *Israelis in exile*. *Commentary*, Nov., 68-72.
- Lewin Epstein, Noah, Semyonov, Moshe, Kogan, Irena & Wanner, Richard (2003). Institutional structure and immigrant integration: A comparative study of immigrants' labor market attainment in Canada and Israel. *International Migration Review*, 31(1), 389-420.
- Lustick, Ian (2004). Recent trends in emigration from Israel: The impact of Palestinian violence. Presented at the annual meeting of the Association for Israel Studies, Jerusalem, Israel, June 14-16.
- Sheps, Marina (2006). The challenge in creating a stock of emigrations from Israel. Working paper 10, submitted by the Israeli Central Bureau of Statistics to Eurostat.